

AUKLĖJIMO PROBLEMOS

Vanda Aramavičiūtė

DOROVINIO AUKLĖJIMO AKTUALUMAS

Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcijoje siegiama, kad pagrindinis mokyklos uždavinys - atsigręžti į žmogų kaip į absoliučią vertybę. Jį įgyvendinant, ypač svarbu puoselėti žmogaus fizinę ir psichinę prigimtį, sudaryti sąlygas atsiskleisti jo individualybei, pažadinti siekimą tapti asmenybe, padėti tvirtus dorovės pagrindus. Pabrėžiama, kad apie asmenybės brendimą mokykloje galima kalbėti tik tuo atveju, kai ugdomas aiškia gyvenimo poziciją turintis žmogus. Todėl viso auklėjimo proceso šerdimi tampa dorovinis auklėjimas, o jo tikslu - aktyvios dorovinės pozicijos ugdymas.

Dorovinė pozicija - sudėtingas fonomenas, apimantis dorovinės sąmonės ir dorovinio elgesio sferą. Dėl to svarbiausiems kriterijams, rodantiems pozicijos susiformavimo lygį, mes linkę priskirti: 1) žinių apie dorovines vertybes išsamumą, esmingumą ir veiksmingumą; 2) požiūrių į dorovines vertybes teisingumą ir pagrįstumą; 3) emocinių išgyvenimų, susijusių su dorovinių vertybių įgijimu arba, atvirkščiai, praradimu, kryptingumą; 4) valinių-dorovinių siekių realizuoti dorovines vertybes elgesiu intensyvumą; 5) dorovinio elgesio pastovumą ir jo motyvų pobūdį.

Dorovinės pozicijos turinį sudaro atitinkamos vertybių sistemos. Praeities ir dabarties Lietuvos filosofai ir pedagogai (Vydušas, A. Maceina, J. Vabalas-Gudaitis, G. Petkevičiūtė-Bitė, L. Jovaiša, Č. Kalenda, B. Kuzmickas, V. Žemaitis ir kt.) esminge dorovine vertybe laiko žmoniškumą. Apibūdinamas žmogų kaip aukščiausią tikslą, žmoniškumas pirmiausia reiškiasi meile ir pagarba jam; šios vertybės suponuoja daugelį tiek emocinių, tiek racionalių žmoniškumo apraiškų, ilgainiui tapdančių dorovinėmis savybėmis. Itin reikšminga vieta tenka atsakingumui, pareigingumui, kuklumui, savikritiškumui, teisingumui, sąjiningumui, jautrumui, kitų žmogus tausojimui, kolektyviškumui.

Ilgametis tyrinėjimas siekia: pirma, nustatyti, kokias

dorovines vertybes ir koku lygiu vyresnieji moksleiviai yra įsisišmoninę, kurias iš jų ir kaip įgyvendina savo veikla bei elgesiu; antra, atskirti bendrus ir specifinius dorovinės pozicijos bruožus, būdingus skirtingų tipų mokyklų auklėtiniams; trečia, išskirti socialinius-pedagoginius veiksmus, daugiausia sąlygojančius dorovinių vertybių internalizaciją; ketvirta, apibūdinti esmines sąlygas, determinuojančias minėtų veiksmų dorovinį potencialą; penkta, išsiaiškinti pagrindines dorovinės pozicijos ugdymo kryptis įvairių tipų mokyklose: vidurinėse bendrojo lavinimo, specialiosiose vidurinėse (technikumuose), profesinėse technikos, specialiosiose profesinėse technikos.

Norėdami tokiu aspektu panagrinėti vyresnio amžiaus moksleivių dorovinę poziciją, ištyrėme 509 vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų, 605 - technikumų, 522 - PTM ir 150 spec. PTM moksleivių. Apibendrinus gautą tyrimo informaciją, išryškėjo šie dorovinės pozicijos ypatumai (žr. 1 lentelę):

1 lentelė. Tirtų moksleivių dorovinės pozicijos lygis

Pozicijos parametrai	Jų lygiai			
	Aukštas	Vidutinis	Žemas	Nepatenkinamas
Vertybių turinio įsisišmoninimas	-	5,6	45,6	48,8
Požiūrių teisingumas	50,7	46,9	1,6	0,8
Požiūrių pagrįstumas	7,1	51,0	40,1	1,8
Siekimų intensyvumas	10,7	54,4	30,4	4,8
Siekimai kitų atžvilgiu	-	22,9	68,2	8,9
Dorovinio elgesio stabilumas	0,8	16,3	60,2	22,7
Elgesio motyvavimas	2,5	36,7	52,7	8,4

Galime teigti, kad moksleivių dorovinė pozicija nėra pakankamai tvirta, nes dominuoja vidutinis ir žemas lygis. Nors, vertinant tiriamųjų požiūrį į dorovines vertybes, išsiskiria aukštas ir vidutinis lygiai, tačiau vertybių turinio įsisišmoninimas ir konkretaus elgesio grindimas juo yra menkas ir nepatenkinamas. apie tai byloja ir elgesio motyvai, kurių hierarchijoje moksleiviai išskiria asmeninės gerovės, naudos, išdalyties ir asmenybės tobulinimo, savikūros motyvus.

Vadinasi, esminiams dorovinės pozicijos ypatumams, būdingiems įvairių tipų mokyklų auklėtiniams, priklauso:

a) nepakankama žmoniškumo turinio samprata. Tai reiškia, kad vyresniojo amžiaus moksleiviai ne tik mažokai žino žmoniškumo apraiškų ir su tuo susijusių dorovinių problemų, bet ir menkai suvokia jų esmę bei ryšį su konkrečiu gyvenimu. Ypač paviršutiniškai suprantamas jautrumas, kito žmogaus tausojimas, savikritiškumas, kuklumas. Kita vertus, ir žinomos dorovinės vertybės ne visada būna veiksmingos: moksleiviai nelabai moka jomis pasinaudoti, kai reikia vertinti įvairius socialinius reiškinius, įvykius, elgesį. Taigi turimos dorovinės žinios nėra tapusios realiais vertinimo kriterijais. Dėl to neretai tiriamieji apribuoja netinkamus savo ir kitų poelgius, nežvelgia jų žalingų pasekmių aplinkiniams, visuomenei arba jas pateisina, orientuojasi tik į asmeninių reikmių tenkinimo būtinybę. Nors tai labiau būdinga profesinių technikos mokyklų auklėtiniams, tačiau technikumų ir vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių dorovinės žinios taip pat nėra pakankamai išsamios ir veiksmingos;

b) teisingas, bet nevisiškai pagrįstas požiūris į žmoniškumą. Dauguma moksleivių negali gerai paaiškinti bei įrodyti jo svarbos žmogaus gyvenime, nors jų požiūris į žmoniškumą teisingas. Pažymėtina, kad visų mokyklų tiriamieji daugelį žmoniškumo apraiškų laiko svarbionis. Tačiau visi tiriamieji nepakankamai vertina žmogaus tausojimą, kuklumą, kolektyviškumą. Todėl jie dažniausiai neatskleisdavo šių vertybių asmeninės ir visuomeninės prasmės arba pateikdavo klaidingų argumentų. Be to, kai kurių grupių moksleiviams, ypač profesinių technikos mokyklų, buvo sunku pagrįsti ir savikritiškumo, atsakingumo, pareiškimo svarbą, o labiausiai išvengtą glaudų ryšį tarp jų asmeninio ir visuomeninio reikšmingumo. Tad tik mažuma tiriamųjų nurodė, kad žmogus, nesilaikantis dorovinių reikalavimų, komplikuoja ne vien savo, bet ir kitų gyvenimą, stabdo visuomenės, tautos, pagaliau ir visos žmonijos pažangą;

c) emocinių išgyvenimų dorovinio kryptingumo prieštarinėjimas, tam tikra prasme lemiantis vertybinių požiūrių pobūdį. Kaip paaiškėjo, moksleiviai, o ypač profesinių technikos mokyklų, dažniau išgyvena, kai jie patys ar jų artimieji laikosi dorovės reikalavimų arba, priešingai, elgiasi neatsakingai, ne-

sąžiningai, neteislingai, nejautriai ir pan. Natūralu, kad pirmuoju atveju moksleiviai džiaugiasi, žavisi, antruoju - liūdi, bijo, gėdijasi. Kitų žmonių elgesys, santykiai, gyvenimo būdas moksleivius taip pat jaudina. Jie itin sielojasi dėl antihumaniškumo, pasireiškiančio žiaurumu, savanaudiškumu, apgaule, išdavyste, girtavimu, dėl blogos vaikų priežiūros. Tačiau išgyvenimų skalė labai pasikeičia - joje dominuoja neapykanta ir pyktis, mažokai palikdami vietos gailesčiui, užuojautai, o kartu ir atsakomybės jausmui už esamą blogį žemėje. Kai kuriuos savo išgyvenimus, ypač susižavėjimą, neretai ir baime, moksleiviai sieja su doroviškai neutraliais dalykais;

d) nepakankami siekimai įgyvendinti žmoniškumą savo elgesiu. Tūrima informacija parodė, kad daugiau kaip pusė bendrojo lavinimo mokyklų jaunuolių, apie pusė technikumų auklėtinių, daugiau kaip trečdalis PTM moksleivių ir ketvirtadalis spec. PTM moksleivių siekia būti savikritiški, kuklūs, pareigingi, teisingi ir pan. Tačiau daugelio tiriamųjų siekiai yra nepakankamai ryškūs. Ši tendencija ypač akivaizdi, kai palyginami moksleivių jautrumo, žmogaus tausojimo, atsakingumo siekiai. Pasirodo, nors technikumų ir bendrojo lavinimo mokyklų auklėtiniai labiau linkę savo noru bei iniciatyva pareikšti užuojautą, atsakyti už savo veiksmų pasekmes, saugoti žmoniškos sukurtas vertybes, tačiau dauguma (nuo 25 % iki 30 %) tik kitų asmenų skatinami ir palaikomi, beveik tiek pat (nuo 18 % iki 34 %) tik prižiūrimi ir kontroliuojami mėgina derinti asmeninius ir visuomeninius interesus, nesitaikstyti su aplaidumu. Akivaizdu, kad moksleivių siekiai kitų žmonių atžvilgiu dar menkesni. Itin mažai jiems rūpi, kad aplinkiniai būtų sąžiningesni, teisingesni, gailestingesni, dėmesingesni vieni kitiems;

e) dorovinio elgesio nestabilumas. Daugumai moksleivių, besimokančių skirtingų tipų mokyklose, trūksta pastovesnių elgesio formų. Kaip nustatyta tyrimais, nuo 6 % iki 42 % jaunuolių retkarčiais ir nuo 8 % iki 38 % retai grindžia savo elgesį pareigingumu, savikritiškumu, kuklumu. Antra vertus, profesinių mokyklų tiriamųjų elgesys dažnai neatitinka jų siekimų taip patiegti: elgesys pastovesnis, o siekiai mažesni. Tokiu atveju šių moksleivių poelgiai rečiau sutampa su doroviniais reikalavimais, o neretai ir jiems prieštarauja. Motyvuojančiu veiksmu tampa kiti vidiniai bei išoriniai skatuliai, mažai su-

aiją arba iš viso nesusiję su žmoniškumu. Tarp jų itin ryškiai išsiskiria asmens gerovė, nauda, o kartais ir spaudimas, prievarta.

Suprantama, kad moksleivio dorovinė pozicija yra daugelio veiksnių sąveikos rezultatas. Ypatinę vietą tarp jų užima veikla, bendravimas, santykiai, susidarantys įvairiose grupėse ir kolektyvuose. Vyresniojo moksleivio asmenybės ugdymui, daugelio tyrinėtojų nuomone, išskirtinę reikšmę turi mokomoji ir nepamokinė veikla, bendravimas bei savitarpio santykiai su pedagogais, bendraamžiais, tėvais. Vadinas, čia glūdi ir realios dorovinės pozicijos formavimosi prielaidos.

Norėdami šias prielaidas labiau apibrėžti, bandėme nustatyti koreliacinius ryšius tarp minėtų veiksnių ir dorovinės pozicijos parametrų. Išryškėję statistiškai reikšmingi koreliaciniai koeficientai įgalina konstatuoti, kad:

1) vyresniame mokykliniame amžiuje subjektyvūs veiksniai nulemia dorovinės pozicijos lygį. Galima manyti, kad jiems pirmiausia priekirtinas požiūris į mokymąsi, į nepamokinę veiklą, į pedagoginį bendravimą, taip pat į komunikacinius, interakcinius ir percepcinius procesus, vykstančius šeimoje, o ypač tarp tėvų ir vaikų;

2) iš parametrų, nusakančių požiūrį į mokymąsi ir darančių įtaką pozicijos ugdymui, labiausiai išsiskiria mokymosi motyvai. Požiūrį į nepamokinę veiklą daugiausia lemia veiklos tikslai, mokinių pasitenkinimo veiklos turiniu, organizacija, rezultatais pobūdis, dalyvavimas įvairiapusiškoje veikloje, ypač organizuojamoje už mokyklos ribų, moksleivių iniciatyvumas tiek planuojant, tiek ir atliekant veiklą, galimybė ją pasirinkti. Pedagoginį bendravimą labiausiai nusako šie parametrai: mokytojų ir mokinių bendravimo pobūdis ir savitarpio kontaktus lydinčių emocijų pobūdis, moksleivių lūkesčiai pedagogų atžvilgiu bendravimo sferoje, jaunuolių pasitenkinimas savo statusu klasėje (grupėje), joje susidariusiais dalykiniais ir asmeniniais santykiais, kai kuriais jos nariais ir visu kolektyvu apskritai. Bendravimą šeimoje apibūdina šie parametrai: bendravimo turinio ir asmeninių kontaktų su motina ir tėvu įvertinimo pobūdis, lūkesčiai tėvų atžvilgiu, pasitenkinimas šeima;

3) šių parametrų ryšiai su dorovinės pozicijos komponentais skiriasi. Štai kognityvis – pozicijos komponentas (žinios apie dorovines vertybes) labiau susijęs su mokymosi motyvais,

moksleivių įtraukimu į nepamokinę veiklą (ypač į pažintinę ir estetinę), su teigiamu požiūriu į įvairias auklėjimo formas (pirmiausia į sakytines ir veikdinamąsias), su veiklos tikslais (ypač su profesiniais, pažintiniais ir savęs tobulinimo), taip pat ir su tiriamojo santykiais su motina, grindžiamais poreikių, siekių ir svajonių supratimu. Emocinis-vertinamasis komponentas (doroviniai vertintumai ir emociniai išgyvenimai), be minėtų ryšių, glaudžiai koreliuoja su jaunuolių požiūriu į klasės (grupės) kolektyvą ir kontaktą su tėvais, ypač į motinos dalijimąsi savo emociniais išgyvenimais, į jos gebėjimą suprasti. Praktinis pozicijos komponentas (doroviniai-vauliniai siekimai ir doroviniai poelgiai), skirtingai negu kognityvinis ir emocinis-vertinamasis, glaudžiai siejasi su moksleivių požiūriu į pedagoginį bendravimą, vykstantį tiek dalykinėje, tiek ir asmeninėje sferoje, taip pat ir į bendravimą su tėvais. Įdomu tai, kad, interpretuojant šio komponento ryšį su pedagoginiu bendravimu, pirmiausia išryškėja mokytojo ir mokinio abipusiško pasitikėjimo (dalijimosi emociniais išgyvenimais, pagalbos), o su tėvų ir vaikų santykiais - supratimo svarba.

Remiantis gauta tyrimo informacija apie minėtus mokymo proceso, nepamokinės veiklos ir bendravimo parametrus, galima daryti šitokias išvadas apie vyresniuosius moksleivius:

Pirma, jų požiūris į mokymąsi nėra labai teigiamas. Vidurinių bendrojo lavinimo ir specialiųjų vidurinių mokyklų auklėtiniai tuo labiau suinteresuoti: skiriasi iš kitų platesniais pažintiniais interesais ir socialiniais motyvais. Jie labiau linkę neigiamai vertinti ir pamokų (paskaitų) praleidinėjimą, daugiau dėmesio kreipia į mokymosi rezultatus. Kita vertus, minėti moksleiviai (ypač bendrojo lavinimo mokyklų) mažiau patenkinti lavinimo turiniu ir pamokos organizavimu, o ypač joje vyraujančiais santykiais.

Antra, nepakankamai įsitraukia į nepamokinę veiklą. Pirmiausia tai pasakytina apie profesinių technikos mokyklų auklėtinius, kurių dauguma (63,06 %) nedalyvauja jokioje grupės veikloje, daugiau kaip pusė - veikloje už mokyklos ribų. Tiesą tarp jų yra ir tokių, kurie atlieka epizodinius įpareigojimus. Pažymėtina ir tai, kad vidurinių mokyklų auklėtiniai labiau linkę dalyvauti veikloje, organizuojamoje ne mokykloje, specialiųjų vidurinių - grupėje.

Trečia, nenkai patiria auklėjimąjį veiklos efektų. Tai rodo: a) dominuojantis nelabai teigiamas (dažnai ir neigiamas) moksleivių požiūris į nepamokinę veiklą: dauguma vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų ir apie pusė technikumų auklėtinių nepatenkinti grupės (klasės) ir mokyklos veikla. Tuo tarpu daugelis jų daug palankiau vertina veiklą, organizuojamą už mokyklos ribų. Be abejonės, ši veikla labiau tenkina mokinių poreikius bei interesus, atitinka jų gyvenimo tikslus bei individualius planus. Taigi įvairių mokyklų moksleiviai tikisi turiningesnių ir aktualesnių veikdinamųjų ir sakinčių auklėjimo formų (kol kas mokyklinėje praktikoje jų trūksta). Taip pat pageidaujama daugiau etinės tematikos renginių. Vidurinių mokyklų ir technikumų auklėtinius labiau domina žmonių bendravimo, tarpusavio santykių, gyvenimo prasmės, laimės, saviuklos problemos, o profesinių technikos bei specialiųjų profesinių technikos mokyklų mokinius - draugystė, meilė, šeima; b) organizuojamos veiklos tikslingumo stoka. Kaip rodo duomenys, dalyvavimas vienokioje ar kitokioje nepamokinėje veikloje padeda moksleiviams tobulinti asmenybę, tenkinti pažintinius interesus. Dalis jaunuolių siekia socialinių ir profesinių tikslų. Tačiau ryški dar viena tendencija - nuo 25,0 % iki 44,1 % moksleivių išsitraukia į kokią nors veiklą neturėdami jokių konkrečių tikslų arba negali jų įgyvendinti. Dėsninga, kad tiriamieji nelabai patenkinti (arba nepatenkinti) ir savo veiklos rezultatais; c) mokinių pasyvumas planuojant ir organizuojant veiklą: daugeliui iš jų neteko organizuoti nei klasės (nuo 39,2 % iki 60,8 %), nei mokyklos (71,1 % iki 85,8 %) renginių. Pasyvių vykdytojų (neretai ir stebėtojų) gausiausia profesinėse technikos mokyklose. Kita vertus, sudarydami grupės (klasės) ir mokyklos darbo planą, pedagogai mažokai atsizvelgia į pačių moksleivių interesus. Ypač to pasigenda technikumų ir vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų auklėtiniai.

Ketvirta, patiria bendravimo sunkumų. Tai patvirtina:

a) bendravimo su pedagogais turinys. Kaip rodo tyrimo duomenys, pedagogai daugiausia domisi moksleivių mokymosi (nuo 46 % iki 60 %) ir visuomeninės veiklos (nuo 39 % iki 52 %) problemomis. Todėl visų tirtų mokyklų auklėtiniai pasisakė už bendravimo plėtimą, profesinio orientavimo, kultūros, laisvalaikio sferoje ir už bendravimo turinio siaurimą mokymosi,

visuomeninės veiklos, draugų atžvilgiu;

b) santykių su pedagogais pobūdis: aktualu formuoti humaniškesnius pedagogų ir moksleivių tarpusavio santykius. Visų grupių tiriamieji pageidauja, kad pedagogai labiau suprastų jų interesus, siekius, svajones, emocinius išgyvenimus, patys dažniau su jais dalytųsi savo sumanymais ir laimėjimais. Kita vertus, vyresniesiems moksleiviams nemažiau svarbūs ne tik supratimo ir dalijimosi emociniais išgyvenimais, bet ir pagarbos, teisių pripažinimo, sumanymų palaikymo ir pagalbos poreikiai. Gauta informacija akivaizdžiai parodė, kad realūs santykiai su pedagogais daugumos moksleivių nepatenkina, kad egzistuoja labai ryškus atotrūkis tarp esamų ir norimų (laukiamų, įsivaizduojamų) kontaktų. Antai daugiau kaip pusė visų tipų mokyklų auklėtinių norėtų, kad pedagogai juos labiau suprastų ir gerbtų, daugiau kaip trečdalis – padėtų jiems, taip pat ir patys galėtų dažniau pagelbėti pedagogams. Ypač tokio bendravimo pasigenda bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų ir technikumų moksleiviai;

c) atmosfera, susidariusi moksleivių kolektyvuose. Pasirodo, kad daugiau kaip pusė tiriamųjų yra nepatenkinti savo statusu kolektyve, nepalankiai jį apibūdina dažniau išskeldami neigiamus klases (grupės) bruožus. Esminė priežastis ta, kad kolektyve moksleiviai negali visiškai patenkinti savo dvasinių poreikių, o ypač supratimo, pripažinimo, teigiamo savęs įvertinimo, savęs aktualizavimo, afiliacijos, kūrybinės veiklos ir pan. Kalbant tiriamųjų žodžiais, jie pasigenda savo vienmečių draugiškumo, jautrumo, dėmesio, pagarbos, pasitikėjimo, nuoširdumo, šilumos, paramos, taip pat ir jų atsakingesnės, kūrybiškesnės pažūros į veiklą. Tai rodo, kad įvairių mokyklų mokiniių kolektyvuose trūksta palankios psichologinės-dorovinės atmosferos;

e) bendravimo su tėvais turinys. Pastebėta, kad motinos, bendraudamos su dukromis arba sūnumis, daugiausia domisi jų buvimu ir mokymusi, iš dalies – ateities planais, mažiausia – visuomenine veikla, laisvalaikiu, kultūrinėmis reikmėmis. Čia išsiskiria technikumų auklėtinių motinos: dauguma jų linkusios aptarti ne vien buities ir mokymosi, bet ir ateities, laisvalaikio, draugystės problemas, apie pusę – pasakoti apie savo darbą, dalytis įspūdziais apie matytus spektaklius, filmus, skaitytas knygas ir pan. Bendravimo su tėvu turinys panašus:

tėvai irgi pirmiausia domisi buities ir mokymosi reikalais, mažiau - kitomis moksleivių gyvenimo sferomis. Tačiau tą daro daug rečiau negu motinos. Nors technikumų moksleivių tėvai dažniau bendrauja su vaikais, bet ir jie atsilieka nuo motinų: apie pusė tėvų domisi savo vaikų mokymusi bei tolesne jų ateitimi, daugiau kaip trečdalis - buitimi, laisvalaikiu, draugais, dalijasi savo tarnybiniais laimėjimais ir sunkumais, apie ketvirtadalis - visuomeninės veiklos, kultūrinio gyvenimo problemomis. Palyginus tiriamųjų požiūrį į realų ir norimų bendravimo su tėvais (ypač tėvu) turinį, matyti, kad moksleiviai norėtų dažniau dalytis mintimis apie visuomeninės veiklos rūpesčius, kultūrinio gyvenimo aktualijas, aptarti tėvų darbo problemas, drauge su jais leisti laisvalaikį;

f) santykių su tėvais pobūdis. Mokinių santykiai su motinomis dažniausia yra humaniški: absoliuti dauguma motinų jiems padeda, daugiau kaip pusė kreipiasi į juos pagalbos, supranta jų išgyvenimus, mažiau kaip pusė dalijasi savo džiaugsmu bei sielvartu, apie trečdalis stengiasi suprasti moksleivių interesus, siekius, svajones. Tuo tarpu santykiai su tėvais kur kas prastesni: tik apie pusė tėvų padeda, daugiau kaip trečdalis patys prašo paramos, gerbia vaikus, mažiau kaip trečdalis supranta moksleivių emocinius išgyvenimus (savaisiais dalijasi dar rečiau), mažiau kaip ketvirtadalis žino jaunuolių interesus, siekius, svajones. Nors tiriamųjų santykiai su motina daug palankesni, visų mokyklų auklėtiniai norėtų, kad juos dažniau nuspalvintų supratimas, pagarba, pagalba. Ypač to iš motinų tikisi vidurinių mokyklų auklėtiniai. Iš tėvo jaunuoliai pageidauja dar didesnio tarpusavio supratimo, pagarbos, abipusės pagalbos. Ši tendencija itin ryški X-XII klasėse.

Taigi formuojant aktyvią dorovinę poziciją tautinėje mokykloje itin aktualu stiprinti veiklos, bendravimo bei santykių auklėjamąsias galimybes, didinti šeimos ir užmokyklinių ištaigų dorovinį potencialą.